

© 1918 by the Government of Belgium

© 1918 by the Government of Belgium

RECEPTION DE LA FAMILLE ROYALE à GAND (1918) — ONTVANGST VAN DE KONINKLIJKE FAMILIE TE GENT

Foto van de ontvangst van de koninklijke familie in Gent op 13 november 1918.
[ADV, VFDS9]

2 HARRY VAN VELTHOVEN De rol van de monarchie (vooral van Albert I) in de Vlaamse ontvoogding

Herman Van Goethem heeft in zijn jongste boek *De monarchie en 'het einde van België'. Een communautaire geschiedenis van Leopold I tot Albert II* een significante bijdrage geleverd tot een beter inzicht in de attitudes van een belangrijke actor. Hij analyseert hoe de francofone unitaire staat van 1830 tot de huidige federale staat werd omgebouwd. Aanvankelijk was er een nog grote persoonlijke invloed van het staatshoofd, terwijl in 2007 de koning er tijdens de onderhandelingen van 'als het ware staat tot staat' nog nauwelijks aan te pas bleek te komen. Op indringende wijze is de auteur erin geslaagd de houding van de opeenvolgende koningen te contextualiseren, en dat is de sterkte van het boek. Een aanzet daartoe kon men reeds lezen in zijn bijdrage tot de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt, 1998).

In feite verweeft Van Goethem twee verhaallijnen: enerzijds een zoektocht naar de breuklijnen in de communautaire geschiedenis, anderzijds de rol die de koningen daarin hebben gespeeld. Zo eindigt het boek met een overzicht van de desintegrerende factoren vandaag en van wat België nog in leven houdt. Het meest waarschijnlijke scenario lijkt hem de verdere ontmanteling van de federale staat in de richting van een confederalisme waarin twee plusminus onafhankelijke staten bepalen wat ze gezamenlijk willen uitoefenen. Het zal een sui generis model zijn, al was het maar door Brussel. Aan de ontwikkelingen die daar bezig zijn, de gevolgen van een instellingsdynamiek en de mogelijke effecten daarvan op het Belgische en Brusselse model, besteedt hij echter te weinig aandacht.

Centraal in het boek staan de hoofdstukken over koning Albert. (pp. 61-135) Daarin zet Van Goethem zich herhaaldelijk af tegen de visie van Lode Wils. Tweemaal wijdt hij daaraan een onderdeel van een hoofdstuk: eerst met betrekking tot de positie van Albert I tijdens de Eerste Wereldoorlog, daarna met betrekking tot diens naoorlogse houding tot zijn overlijden in 1934. Reeds in de inleiding wordt de polemiek opgestart en in de epiloog wordt er nog eens op teruggekomen. Van Goethem verwijt Wils dat hij vanwege een monocausaal interpretatiekader het onjuiste beeld van Albert als Vlamingenhater nog heeft versterkt. In een stroom van publicaties bleef hij de koning 'aan de schandpaal' nagelen. Zo wordt

Albert I persoonlijk verantwoordelijk gesteld voor het uiteenvallen van België. Had hij na de Eerste Wereldoorlog naar Frans Van Cauwelaert (en diens Vlaamse minimumprogramma) geluisterd in plaats van hem af te wijzen, dan zou het unitaire België niet uit elkaar gespat zijn. Daarin paste het beeld van een koning die in de retoriek pro-Vlaamse verklaringen aflegde en een Vlaams imago cultiveerde, maar die in realiteit zijn gesprekspartners misleidde. Wils zou de Vlaamse beweging van toen nagepraat en hertaald hebben in plaats van kritisch ontleed, *“waardoor hij niet meer afstandelijk observator is maar ook medespeler wordt”*. Voor zijn weerleggingsargumentering steunde Van Goethem niet op nieuw archiefmateriaal, maar vooral op een herinterpretatie van literatuur en reeds gepubliceerde bronnen. ‘Door de kaarten anders te leggen’ ontstond een alternatief verhaal dat de koning meer recht deed en dat hem tot op zekere hoogte rehabiliteerde.

Het is begrijpelijk dat Lode Wils in zijn bespreking van het boek vooral op die kritiek focuste. De nieuwe lezing overtuigde hem niet. In zijn repliek, de weerlegging van een weerlegging, bevestigde hij de argumenten zoals hij die onder meer in zijn boek uit 2003 *Frans Van Cauwelaert afgewezen door koning Albert. Een tijdbom onder België* had verwoord.

Het is dus een interessante casus. Uit ongeveer hetzelfde bronnenmateriaal worden diametraal tegengestelde lezingen gedistilleerd. Elk heeft recht op zijn verhaal dan? Dat zou wat te modieus en gemakkelijk zijn. Het gaat in essentie om het denkraam waarvan men vertrekt, de vragen die men al dan niet stelt, de wijze waarop men de argumenten ordent en de klemtonen die men legt. In wat volgt probeer ik de twee lezingen te confronteren, de wederzijdse standpunten te kaderen en voor mezelf klaarheid te scheppen. Daaruit groeide een derde, zij het bescheiden, synthetische visie. Het boek is echter te rijk en te uitdagend om me daartoe te beperken. Het dwingt tot meer reflectie. Daarom ga ik achtereenvolgens in op: theorievorming en begrippenkader, de barst in België, om te eindigen met de polemieek.

THEORIEVORMING EN BEGRIPPENAPPARAAT

In zijn zoektocht naar de cruciale breukmomenten in de communautaire geschiedenis vertrekt Van Goethem van het concept *‘critical juncture’* en *‘path dependency’*, ontleend aan de Amerikaan Paul Pierson. Het betreft institutionele keuzes die een ‘dossier’ in een bepaalde richting sturen en die zo nieuwe en onomkeerbare langetermijnpatronen genereren. Voor België situeert Van Goethem dat moment in 1893 bij de invoering van het mannelijk meervoudig algemeen stemrecht (MAMS). Over die keuze later meer, maar van belang is zijn conclusie: deze *“politieke doorbraak van de massa betekende de omslag van een ‘zachte’ gevoelsmatige en romantische taalgehechtheid naar een ‘harde’ nationalistische politiek die gericht was op een eentaligheid van Vlaanderen”*.

De auteur kent de basiswerken inzake nationalisme en geeft een sociaal-psychologische omschrijving van nationalistisch gedrag. Zo ook wijdt hij een paar schitterende bladzijden aan de relatie tussen 'Nationalistisch discours en Heilige Oorlogen'. Dat past hij toe op de Frontbeweging: de idee van lijden en offer, hertaald in functie van de wedergeboorte van een volk, met het bekende contrast tussen een traditionalistisch katholiek Vlaanderen en een 'zondige' modernistische Franse cultuur. Maar nergens verduidelijkt hij het onderscheid in nationalismen dat hij blijkbaar maakt, het onderscheid tussen meer gematigde en meer radicale Vlaams-nationalistische opvattingen. Als ik het goed begrijp, bedoelt hij daarmee enerzijds het Vlaamse minimumprogramma dat binnen België een corresponderende eentaligheid zoals in Wallonië nastreefde, anderzijds het Vlaams-nationalisme dat België zelf in vraag stelde. Elders gebruikt hij het begrip 'Vlaams-nationaal'. Als hij met betrekking tot 1912 dan spreekt van een "*Waaals-nationale stroming die streefde naar een federaal statuut*", vrees ik dat hij in zijn terminologie verstrikt geraakt. Hoe dan ook, oningevuld zorgt dit voor verwarring. Doorgedacht maakt het van alle Belgen op een of andere manier nationalist, ook de koningen, zij het met wisselende invullingen. Tijdgenoten zouden verbaasd hebben opgekeken, maar het hangt uiteraard af van de definitie die men in 2008 aan het begrip geeft of wil geven. Nog een bredere invulling is mogelijk. Zo vraagt de auteur zich af of hij in het gedrag van Vlaamse parlementsleden die Frans kenden en die in de Kamer na 1893 toch Nederlands begonnen te spreken, niet vooral 'een politiek nationalistische actie' moet zien. Nationalisme wordt dan een containerbegrip, wat het in wezen ook is, maar hier in zijn eenzijdigheid eerder misleidend. Na het MAMS werden de eerste Franskundige parlementsleden verkozen: landbouwers als Frans Van Brussel (niet Van Parijs, zoals er staat), en arbeiders die dan Frans leerden. Kortom, de taal als machtsinstrument. Flaminganten die Frans kenden, en dat waren zij bijna allen, stonden voor een dilemma: ofwel op hun taalrecht staan wat hen door een aantal Franstalige collega's nog werd ontzegd, ofwel voor verstaanbaarheid naar de Franseentalige Walen kiezen. In de praktijk spraken velen onder hen Frans of Nederlands naargelang van de omstandigheid, maar ze weigerden wel om dit elementair recht tot Franskundigen te laten beperken. Het helpt verklaren waarom tijdens het parlementaire jaar 1909-1910 nog slechts 10,16% van de toespraken in de Kamer in het Nederlands werden gehouden. Het lijkt er overigens op alsof de auteur aan het begrip 'nationalisme', zelfs in de brede zin, impliciet een negatieve connotatie zoekt te geven, wat voor discussie vatbaar is. Conceptuele klaarheid was alleszins gewenst. Er bestaat immers geen algemeen aanvaarde definitie van nationalisme, zodat sommige auteurs van 'nationalismen' spreken. Het gevaar bestaat voor zelfbedieningsdefinities, definities waar het antwoord al inzit. Terecht stelde John Schwarzmantel, die de relatie tussen nationalisme en socialisme onderzocht: "*Much of course depends on 'which socialism, which*

nationalism, and what historical context' one is talking about".¹

Ter verduidelijking was het interpretatiekader van Miroslav Hroch nuttig geweest, met name hoe men in de overgang van niet dominante etnische groepen naar 'nationale' bewegingen drie eisenbundels kan onderscheiden: primo de uitbouw van een nationale cultuur gebaseerd op een lokale taal die in onderwijs, bestuur en economisch leven moet worden gebruikt, secundo de creatie van een complete sociale structuur met eigen elites, tertio het bereiken van gelijke burgerrechten en een bepaalde graad van politiek zelfbestuur. Dat laatste was onderhandelbaar.² De casus België is dan ook een vrij uniek model, omdat zowat alle fases doorlopen werden.

Ook qua machtsdynamiek doet de auteur een paar bevreedende uitspraken. Ik geef een voorbeeld. Zo wijst hij erop dat de Vlamingen in het parlement ook al van voor 1914 een "*erg radicale strategie*" huldigden, "*die de eenheid van België tartte*". Ze waren immers bereid om hun numerieke overwicht als breekijzer te gebruiken en de Franstaligen te minoriseren. Niet alleen klopt dat niet, want desgevallend gaf de Brusselse afvaardiging de doorslag, maar ik vrees ook dat de auteur daarbij te zeer een beschouwing geeft vanuit de actualiteit van 2008. De reële machtsverhoudingen waren toen heel anders en zelfs voor elementaire taalrechten moest nog tegen een vrij homogeen Franstalig front worden opgetornd. Als men dat uit het oog verliest, begint men een '*blame the victim*' geschiedenis te schrijven. Het doet denken aan een uitspraak van Camille Huysmans uit 1913, als reactie op Waalse partijgenoten die het altijd over Vlaamse overdrijvingen hadden: "*S'il y a eu une exagération du côté flamand, c'est l'exagération de la patience*". Zelfs de minimalisten gingen naar 1940 toe uiteindelijk pleiten voor de interne splitsing van het ministerie van Onderwijs vanwege de blijvende tegenkanting van de Franseentalige bureaucratie en de onwil om de taalwetgeving toe te passen. Een vorm van nationalisme, of tegen-nationalisme, zoals ook de stijgende vraag naar culturele autonomie? Volgens een brede definitie allicht wel, maar in de gegeven context zo goed als onafwendbaar: ofwel werden taalrechten gerespecteerd, ofwel splitste men.

1. J. Schwarzmantel, *Socialism and the Idea of the Nation*, New York, 1991, p. 14; H. Van Velthoven, Voorbij het nationalisme? Nationalisme en socialisme, in: *Bulletin van de Vereniging voor de Studie van het Werk van Hendrik de Man*, nr. 34, 2008, pp. 9-17.

2. M. Hroch, *National Self-Determination from a Historical Perspective*, in: S. Periwal (ed.), *Notions of Nationalism*, Budapest, 1995, pp. 65-82; M. Hroch, *Why did they win? Preconditions for successful national agitation*, in: B. De Wever e.a. (eds.), *National Identities and National Movements in European History*, speciaal nummer van *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 4, 2004, pp. 645-655.

DE BARST IN BELGIË

Herman Van Goethem situeert deze barst dus niet onder Albert I, maar reeds in 1893 bij het compromis van het MAMS. Volgens hem betekende dat de doodsteek van het unitaire België, van een homogeen Franssprekende cijnselite. Vanaf dan startte een dynamiek die leidde naar de nationalistische constructie van Vlaanderen en Wallonië. Zowel de emotionele taalstrijd als de veel meer beredeneerde sociaaleconomische agenda dreven het land uit elkaar.

Afgezien van het feit dat de auteur de taalstrijd wat te eenzijdig tot emotie herleidt, valt daar wat voor te zeggen. Recentelijk heb ik nog eens op het belang van de effecten van 1893 gewezen.³ Niet alleen werden de eerste Fransonkundigen gekozen, maar in de Kamer steeg ook het aantal Vlaamse eden en redevoeringen. Een aantal zekerheden vielen weg. Kon de oude machtselite nog volhouden dat het 'Vlaams' een minderwaardige taal was? De stemming van de Gelijkheidswet (1896-1898), en de auteur heeft gelijk als hij op de betekenis daarvan wijst, besliste van niet. Was veralgemeende tweetaligheid dan niet wenselijk? Dat was voor de meeste Waalse parlementsleden onbespreekbaar, zoals zo'n tien jaar later bleek. Al ging het maar om beperkte intellectuele groepen van universitair gestudeerden zoals mijnningenieurs in Wallonië ten aanzien van Vlaamseentellige ingeweken proletariërs. Kortom, het MAMS bezorgde de Vlaamse beweging potentieel een massafase. Maar op zich was dat onvoldoende. Die beweging moest daarop ook kunnen inspelen en ten dele gebeurde dat ook. De beweging verruimde en vernieuwde zich ideologisch en organisatorisch. Naar 1914 ontwikkelde zich een sterk buitenparlementair circuit, werden in alle partijen sterkere posities ingenomen (ook binnen de liberale partij in tegenstelling tot de versie-Wils), kwam het tot een voordien ongeziene pluralistische samenwerking. Tegelijkertijd vond een brede popularisering van Vlaamse natiesymbolen plaats die 'naast' de Belgische kwamen te staan.

Zoals Olivier Boehme terecht opmerkte, waren achtereenvolgens de noties 'Vlaanderen' en 'Vlaams volk' geconstrueerd, was daaraan vanaf de eerste taalwet van 1873 een institutionele invulling gegeven, legde ten slotte Lodewijk De Raet in 1905 de grondslag voor een 'nationalistisch Vlaams sociaaleconomisch denken', ook al omdat hij het als een struggle for life tussen naties zag.⁴ Overigens was de radicalisering bij een nieuw aantredende generatie opmerkelijk. De vorige (1883-1910) had nog gestreden voor een aantal lessen in het Nederlands in het secundair onderwijs en vrede genomen met zo'n 1/3 à 1/4 der uren. De rond 1906 doorbre-

3. H. Van Velthoven, *The making of Flemings (and Walloons)*, in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie - Nation et démocratie 1890-1921*, Brussel, 2007, pp. 269-278.

4. O. Boehme, *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven, 2008.

kende generatie eiste onomwonden de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Als vanwege de weerstand in Wallonië een veralgemeende tweetaligheid niet tot de mogelijkheden behoorde, dan ging de keuze uit naar een corresponderende eentaligheid van Vlaanderen. Dat maakte een toenadering mogelijk tussen flaminganten en wallinganten in een gezamenlijk verzet tegen de belgicistische '*âme belge*', waarvoor bij onder meer Jules Destrée de Beulemansen uit Brussel model stonden, en het nemen als vertrekpunt van het bestaan in België van twee 'volken' en dus het toevoegen van twee bijkomende identificaties. Twee dossiers stonden echter een vergelijk in de weg: Brussel en het lot van de taalminderheden. Zo probeerde de Waalse beweging nog de hele francofonie te verdedigen, de Waals-Brusselse-Vlaamse tak, door te pleiten voor eentaligheid van Wallonië, tweetaligheid voor Vlaanderen en een maximaal verfransende taalvrijheid in Brussel.

Knopen werden echter nog niet doorgehakt. Zowel bij de taalwet van 1913 inzake het leger als die van 1914 inzake het lager onderwijs liet de katholieke regering het hogere Belgische belang primeren en hield ze de zaak onder controle. Tweemaal werd de Katholieke Vlaamse Kamergroep onder leiding van Frans Van Cauwelaert uit elkaar gespeeld. Onder het meervoudig stemrecht leek de Vlaamse beweging opnieuw haar limieten te hebben bereikt. De oude machtselite was er op die manier nog grotendeels in geslaagd de opgang van zowel de arbeidersbeweging als die van de Vlaamse beweging af te remmen.

De Vlaamsgezinde teleurstelling daarover deed grote vragen rijzen over de haalbaarheid van het belangrijkste doel, de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Daardoor groeide bij een radicaal deel van de Vlaamse beweging de belangstelling voor de idee van bestuurlijke scheiding, die in 1912 onder meer door Jules Destrée, na de verkiezingsnederlaag van het antiklerikale kartel, was gelanceerd. Terecht sluit Van Goethem zich, meer dan Wils, aan bij de visie die wijst op de gunstige voedingsbodem waarop de *Flamenpolitik* van de Duitse bezetter zich tijdens de Eerste Wereldoorlog kon enten.

Het valt op dat noch Van Goethem noch Wils stilstaan bij de taalwet van 1883. Wellicht omdat het, vooral bij Wils, afbreuk doet aan zijn interpretatie, waarbij hij Vlaamsgezind quasi uitsluitend met katholiek associeert en zo een levensbeschouwelijke tweedeling maakt, met de andere flaminganten alleen maar in een afremmende rol, in plaats van de machtsstrijd binnen elke partij te analyseren met oog voor de parallellismen. De taalwet van 1883 voerde voor het eerst het Nederlands als voertaal voor vakken in het rijksmiddelbaar onderwijs en in de athenea in, waardoor hij in Vlaanderen een einde maakte aan het culturele monopolie van het Frans, tot in de lessen Nederlands toe. De wet kwam er onder een liberale regering en bleef de belangrijkste, zelfs slecht toegepast, van voor de Eerste Wereldoorlog, zowel door de inhoud als door de talrijke neveneffecten die hij genereerde. Zonder steun van de katholieke oppositie was hij ontzenuwd

geworden. Mutatis mutandis gold hetzelfde voor de gelijkaardige taalwet van 1910 inzake het katholiek middelbaar onderwijs, die alleen via pluralistisch overleg kon worden afgedwongen en die zo de aanloop vormde naar de eveneens pluralistische strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Een andere invalshoek zou Wils ook toelaten een andere kijk te krijgen op de vooroorlogse rol van Louis Franck.⁵

Het vastleggen van breukmomenten heeft iets willekeurigs. In feite gaat het om een proces met versnellingen. Ik ben het wel eens met Van Goethem dat het gebeurde op het ritme van de democratisering van het kiesrecht. De vooroorlogse periode zie ik echter meer als een incubatiefase. Posities werden ingenomen, alternatieven tekenden zich af, barsten werden zichtbaar. Maar er vielen nog geen definitieve beslissingen. De radicalisering kwam er door de Eerste Wereldoorlog, de *Flamenpolitik*, de taalsituatie aan het front, het gebrek aan anticiperingsvermogen van de Belgische regering ook na 1918, de veel ingrijpender gevolgen van het mannelijk algemeen enkelvoudig stemrecht in 1919, het ontstaan van het Vlaams-nationalisme en de formulering van het Vlaamse minimumprogramma en de 'point of no return' met de taalwetgeving van de jaren dertig.

Het mannelijk algemeen enkelvoudig stemrecht leidde tot een veel grotere machtsdeling dan voorheen. Niet alleen werd het Vlaamse socialisme veel sterker, maar het bezegelde vooral de doorbraak van een voortaan zelfstandige christelijke arbeidersbeweging, het ACW als autonome stand binnen de Katholieke Unie, die zich achter Van Cauwelaert schaarde; aan de debetzijde stond de mislukking van een gelijkaardige emancipatiepoging binnen de liberale partij waarbinnen de progressieve en Vlaamsgezinde vleugel voortaan gemarginaliseerd werd en zo goed als geen greep meer had op het francofone beleid van de partij. Wel had Julius Hoste jr. samen met Van Cauwelaert een radicaal Vlaams minimumprogramma op tafel gelegd: eentaligheid van Vlaanderen en tweetaligheid van de centrale diensten. Daarnaast was uit de oorlog een Vlaams-nationalistische partij ontstaan, de Frontpartij. Frans-Jos Verdoodt verwoordde dit treffend: "*Als Belgische patriotten de oorlog in, als Vlaamse patriotten de oorlog uit*".⁶ Voor de Vlaams-nationalisten stond de Vlaamse symboliek niet langer naast de Belgische, maar ze verdrong deze. Ook door de loyaal gebleven Vlaamse beweging werd de Belgische machtselite een grote verantwoordelijkheid toegeschreven aan hetgeen tijdens de Eerste Wereldoorlog was gebeurd zowel aan het front als in het bezette gebied, zij het met oog

5. H. Van Velthoven, *Tussen opportunisme en radicalisme. Het Willemsfonds en de Vlaamse kwestie in 171 petitities (1860-1913)*, Gent, 2008.

6. F.-J. Verdoodt, *Wij, ontwikkelde Vlamingen van de voorlinie... De Frontbeweging tijdens de Eerste Wereldoorlog: een culturele identiteit geprangd tussen een reële Belgische natie en een ideële Vlaamse natie, tussen het soldatenoffer en de politieke droom*, in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie [...]*, pp. 293-304.

voor het 'zaktivisme' in de collaboratie. Haar kortzichtigheid had alleszins tot de Frontbeweging geleid. Als ze in 1913 inderdaad naar Van Cauwelaert cum suis had geluisterd en het amendement inzake Vlaamse regimenten of zelfs maar Vlaamse compagnies had goedgekeurd, wat de taalvernedering in het leger had ingedamd of gemilderd, dan zou een Frontbeweging nog weinig zin van bestaan hebben gehad en ook geen Vlaams-nationalistische partij, althans niet daarvan vertrekkend of op die grondslag. Maar daarmee zitten we in de *'what if history'*.

Ik volg Lode Wils, en ook Van Goethem spreekt dat niet tegen, als hij stelt dat het keerpunt in de katholieke familie zich in 1918-1923 situeert. De twee symbolische doelen van de Vlaamse beweging van voor en na de Eerste Wereldoorlog eindigden in onvrede: geen vernederlandsing van de Gentse universiteit en dus ook geen druk op de Leuvense, en een opnieuw onvoldoende legerwet; daarnaast was er nog een uitgeholde bestuurswet. Van Goethem vraagt zich af waarom de Vlaamsgezinde publieke opinie niet min of meer tevreden kon zijn met die belangrijke stappen voorwaarts. Terecht corrigeert hij het beeld van louter misbaksels, in het verlengde van het Vlaams-nationalistische discours. Zo moest via de Nolf-wet voortaan elke student aan de Gentse universiteit Nederlands kennen en een aantal cursussen in het Nederlands volgen: 1/3 of 2/3 volgens de gemaakte keuze qua taalregime. Ook dat was nog een variante van de vooroorlogse taalwetgeving inzake middelbaar onderwijs. Maar het is wel kort door de bocht om alles te herleiden tot de conclusie dat men zich op sleeptouw liet nemen door heel strijd lustige en radicale Vlaams-nationalisten. Zelfs Van Cauwelaert was door de trage vooruitgang zeer ontgoocheld en zou in 1923 ontslag nemen als voorzitter van de Katholieke Vlaamse Kamergroep. Het ongenoegen was dan ook veel algemener en moet worden afgemeten aan het Vlaamse minimumprogramma en de ingediende wetsvoorstellen. Zo hervatte ook het socialisme, na het compromis van 1893, onmiddellijk zijn campagne voor algemeen enkelvoudig stemrecht.

De mentale overschakeling op regeringsniveau kwam er maar eerst nadat het Vlaams-nationalisme ideologisch verregaand in de katholieke beweging was geïnfiltrerd en electoraal een bedreiging begon te vormen, wat de groep-Van Cauwelaert meer ruimte en erkenning gaf (zie infra). De integratiefase naar de Vlaamse beweging werd ook mogelijk omdat de nationale arbeidersbeweging (de massafase) zich ermee had bemoeid. In 1929 bereikten zowel het ACW als de socialistische partij intern een communautair akkoord. Met het oog op de viering van honderd jaar België werd de taalkwestie voor het eerst een aangelegenheid van de regering. Het leidde tot de cruciale taalwetgeving van de jaren dertig op basis van het territorialiteitsprincipe. *'Donnant donnant'* werden de respectieve taalminderheden opgeofferd. Terugblikkend is dit het kantelpunt en het begin van het einde van België als een *'invented nation'*. De keuze voor het territorialiteitsprincipe maakte niet alleen een einde aan *'la Belgique de papa'*, maar ook aan de begoeche-

lingen over een officieel meertalig België als alternatief. Even desintegrerend was dat, onder Waalse druk, het principe werd aanvaard van de tweetaligheid van de dienst op basis van de eentaligheid van de ambtenaren. Het verzekerde Frans-eentaligen een ongehinderde loopbaan, terwijl de introductie van de interpreteerbare notie 'billijk evenwicht' voor de hogere ambten nieuwe communautaire confrontaties en '*bureaucratic infighting*' zou uitlokken. Ten slotte werd voor de Brusselse agglomeratie in principe wel gekozen voor de tweetaligheid van de ambtenaren. Maar in de praktijk bleef de Brusselse en Belgische francofonie nog gedurende anderhalve eeuw de toenemende tweetaligheid van vooral Vlaams-sprekenden ombuigen in de richting van een Franseentalige agglomeratie. De hoofdstad werd dus evenmin een voorbeeld van een meertalig Belgisch bindteken. Toen de Vlaamse Gemeenschap bevoegd werd, koos ze bij gevolg ook daar voor gescheiden instellingen en een eigen onderwijsinfrastructuur. Interessant in deze is ook de mening van Geert Van Istendael. De Waalse onverzettelikheden zou voor de Vlamingen en de Nederlandse taal een goede zaak zijn geweest, omdat in de sociale verhoudingen van 1932 de veralgemeende tweetaligheid vrijwel zeker de verfransing van Vlaanderen zou hebben betekend.⁷

Eenmaal het territorialiteitsprincipe aanvaard als basis voor een verder samenleven in België, was het wachten op het vastleggen van een taalgrens tussen Vlaanderen en Wallonië (1962), waarna die verder werd aangetrokken: Leuven-Vlaams (1966-1968), het septemberdecreet van 1973 inzake het bedrijfsleven, de splitsing van de provincie Brabant in 1994. Steeds meer kreeg deze het karakter van een interne taalgrens. Er rest nog de problematiek van de zes faciliteitengemeenten en de politieke splitsing van het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde. De auteur had de publicaties van Philippe Van Parijs in zijn analyse kunnen betrekken en diens stelling: "*Het taalkundige territorialiteitsbeginsel is geen absurd bodemrecht, maar een legitieme vraag aan nieuwkomers om zich niet te gedragen als kolonisten... De menselijke hoffelijkheid is het instrument waarmee talen worden uitgeroeid.*"⁸ Daarop bouwt Van Parijs dan zijn compromisvoorstel, dat evenzeer voor discussie zorgt: de vier kleinste faciliteitengemeenten zouden bij het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden gevoegd, in de twee grootste w.o. Sint-Genesius-Rode, de corridor naar Wallonië, zouden de faciliteiten uitdoven in de overgang naar officieel eentalig Nederlandse gemeenten.⁹

7. G. Van Istendael, *Het Belgisch labyrint*, Amsterdam, 1989, p. 95.

8. Ph. Van Parijs, *Brussel hoofdstad van Europa: De nieuwe taalkundige uitdagingen*, www.brusselsstudies.be, nr. 6, 3 mei 2007, p. 8.

9. Ph. Van Parijs, Scenario's voor Brussel. Over de politieke toekomst van een meertalige stad, in: *Ons Erfdeel*, nr. 4, 2008, p. 37. Voor een andere benadering van de casus-Brussel, E. Witte, Wat te doen? Het Brusselse model anders bekeken, in: *Ons Erfdeel*, nr. 2, 2008, pp. 30-39.

Van Goethem wijdt ook een aantal treffende passages aan de Franstalige minderheid in Vlaanderen, die in de grote steden de versterking kreeg van ingeweken Waalse ambtenarenkringen, de Vlaamse tak van de Waalse beweging. Begin jaren dertig werden ze door Wallonië opgeofferd om te voorkomen dat in het eigen gebied Vlaamse katholieke eilanden en zuilorganisaties zouden worden opgebouwd ter omkadering van instromende Vlaamse arbeiders. In Vlaanderen ging het vooral om de hogere sociale klasse vanuit het cijnstijdperk die zich politiek tot op het laatst tegen nieuwe maatschappelijke realiteiten had verzet. Zo verwijst de auteur naar de beoordeling van Leopold III in zijn politieke testament uit 1944: "...une minorité dirigeante égoïste et bornée qui se refusait à parler leur langue et à participer à la vie du peuple". Andere getuigenissen bevestigen dat. Revelerend is de conclusie van Laurence Van Ypersele inzake de Franstalige pers in Vlaanderen en Brussel. Heel het interbellum excelleerde deze in het versmelten van "*des mots comme 'francophone' et 'patriote', 'flamand' et 'activiste'. Elle colportera aussi l'idée d'une infériorité de la culture flamande*".¹⁰ Tevens werd zo de stereotiepe beeldvorming over Vlaanderen in Wallonië versterkt. Het valt overigens op dat de belangrijkste betoging rond de Gentse universiteit in 1922 door Franstalige tegenstanders en niet door Vlaamse voorstanders van de vernederlandsing werd georganiseerd. In feite ontbreekt nog diepgaand onderzoek naar deze Franstalige minderheid, zij het met een mooie aanzet door Luc Boeva.¹¹

Van Goethem situeert de volgende '*critical juncture*' in 1970 naar aanleiding van de eerste staatshervorming. Dat is een voor de hand liggende keuze. Hij had dat kunnen combineren met het uiteenvallen van de nationale partijen tussen 1968 en 1978, waardoor de interne compromisvorming en conflictbeheersing wegvielen. Dat veroorzaakte een onstuitbare dynamiek, zodat voortaan van gemeenschap tot gemeenschap werd onderhandeld.

Vanuit dat gegeven is er een breuklijn die een veel centraler plaats in de analyse verdient. Potentieel bestond ze reeds vanaf 1830 en in se had ze niets met taal te maken, maar ze geraakte er wel mee verstrengeld. De ongelijkmatige economische ontwikkeling in België zorgde er mee voor dat na de invoering van MAES in 1919 in Vlaanderen een absolute katholieke meerderheid behouden bleef, maar daartegenover kwam vanaf dan in Wallonië een absolute socialistische meerderheid te staan. Een asymmetrische politieke hegemonie die tot in 1965 werd bestendig, waarna beide partijen, zij het met schommelingen, de grootste en invloedrijkste partij in hun regio bleven. Nationaal bleef de katholieke partij

10. L. Van Ypersele, *L'image de la monarchie sous le règne du roi Albert: entre exaltation de la nation et démocratisation de la société*, in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie [...]*, p. 162, noot 81.

11. L. Boeva, *Taalminderheden. Franstaligen in Vlaanderen*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 2964-2974.

echter grosso modo aan zet tot in 1999 omdat ze, vanwege het demografische overwicht in Vlaanderen, sterker was. Het Waalse socialisme gaf dus blijk van heel wat geduld. Het verzoende zich met de Belgische staat na de invoering van het MAES met het oog op een socialistische meerderheidsstrategie, waar men even dicht bij was (40% der stemmen in 1925), maar die finaal zou mislukken, zowel om interne als om externe redenen. Het begon zich vlak na de Tweede Wereldoorlog en vooral in 1960-1961, bij de aftakeling van de zware industrie, opstandig te roeren. Dat leidde tot een nieuwe fase van politieke integratie via deelname aan de regering (zie infra). *'L'état belgo-flamand'* werd wel een ingeburgerd begrip. Voordien reeds was dat initieel politiek antagonisme afgestraald op de Vlaamse en de Waalse beweging, op het Vlaamse en Waalse nationalisme, op de mythevorming rond collaboratie en verzet.

Tijdens de staats hervormingen vanaf 1970 zou de dominantie van de cvp en van de ps worden geregionaliseerd en daarin waren ze bij momenten bondgenoten. Vanuit een regionale hegemonie kon men de ambitie hebben ook *'incontournable'* te zijn op het Belgische machtsniveau. Dat leidde tot eigen bevoegdheden en verantwoordelijkheden, waarbij het sociaaleconomische dossier en de ondoorzichtige financiële transfers tussen Vlaanderen en Wallonië voor nieuwe communautaire spanningen zorgden. Te meer, omdat Wallonië, mede vanwege het door de ps gevoerde beleid, er niet in slaagde zich economisch te herstellen, in tegenstelling tot gelijkaardige getroffen industriële regio's in Europa. In zijn boek legt Jean-Yves Huwart dit pijnlijk bloot, hoewel hij onder voorbehoud wel vertrouwen geeft aan het recente Marshallplan.¹²

DE ROL VAN DE MONARCHIE

Volgens Van Goethem was Leopold I (1831-1865) een *"pleitbezorger van de flaminganten"*. Daarvoor baseert hij zich vooral op een aantal uitspraken van de vorst. Het zijn belangrijke indicaties. Maar zoals Wils vind ik dat hij daaruit te verregaande conclusies trekt. Zo weten we niets over het aandeel van de vorst bij de totstandkoming van de Grievencommissie in 1856, maar toch zou die *"ongetwijfeld ook onder zijn impuls"* zijn opgericht. Dat is niet uitgesloten, maar het blijft speculatief. Het contrasteert alleszins met situaties waarvan men mag aannemen dat de autocratische vorst er persoonlijk greep op had en die de auteur vermeldt bij zijn zoon, de latere Leopold II. Toen deze in 1856 (hetzelfde jaar) vroeg of op huldeblijken vanwege Vlaamse literaire verenigingen niet in het Nederlands moest worden geantwoord, plaatste paleismedewerker baron Goffinet *"non"* in de marge: *"qu'il n'y a jamais été écrit à personne en Flamand au nom du Roi"*. De voorzichtigheid gebod om zich buiten de taalstrijd te houden. De kinderen van Leopold I kenden

12. J.-Y. Huwart, *Le second déclin de la Wallonie. En sortir*, Bruxelles, 2007.

overigens nauwelijks Nederlands. De auteur geeft wel aan dat de liberale ministers zich hadden verzet tegen Hendrik Conscience als leraar Nederlands, maar uit de tekst blijkt niet dat het om de persoon (die onder klerikale druk zijn roman *Het Wonderjaar* had gecensureerd) dan wel om de taal ging. Als het "*erop leek dat Leopold I de tweetaligheid onder alle Belgen propageerde*", dan gaf het paleis alleszins niet het goede voorbeeld. Leopold II (1865-1909) zorgde ervoor dat zijn neefjes-opvolgers Nederlands leerden. Dat bleek meteen zijn grootste verdienste. "*Alles wijst erop dat hij de Vlaamse beweging veeleer afremde en negeerde.*" Over zijn houding inzake de eerste taalwetten, 1873-1878-1883... en zelfs over de vermelde gelijkheids-wet uit 1898 bestaat geen informatie. Beide koningen hadden zich wel tegen de democratisering van het stemrecht verzet.

Pièce de résistance zijn de twee hoofdstukken gewijd aan het koningschap van Albert I (1909-1934). Daarin geeft Van Goethem de argumenten van Wils weer en kritiseert hij diens eenzijdig interpretatieschema: Albert zou zijn leven lang de zijde van de antiklerikale liberale partij hebben gekozen (Wils baseert zich daarvoor onder meer op de samenstelling van de koninklijke entourage) en bijgevolg de Vlaamse beweging vijandiggezind geweest zijn en met grote hardnekkigheid het Vlaamse minimumprogramma hebben bestreden. Aan de andere kant stonden de Vlaamse katholieken die in het spoor van Van Cauwelaert de Vlaamse beweging wel steunden. Dat geeft dus twee samenvallende uitgangspunten: een alles dominerende levensbeschouwelijke tegenstelling, gevat in een antagonisme tussen twee personen: de koning en Van Cauwelaert. Daartegenover plaatst Van Goethem zijn analyse. Wils overschatte de handelingsmogelijkheden van de koning. Bovendien werd diens standpuntbepaling sterk beïnvloed door een hele reeks andere factoren: buitenlandse en binnenlandse actoren, contextuele ontwikkelingen en vooral een eigen flexibele taalvisie. Bovendien onderschatte Wils de weerstand van andere rabiaat francofone tegenspelers, terwijl hij de homogeniteit van de katholieke Vlaamse groep achter Van Cauwelaert overschatte. Het is deze context en complexiteit die Van Goethem zeer goed in beeld brengt. Het doet hem besluiten dat Albert een politiek voerde die veel meer op toegevingen aan de Vlamingen was gericht.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog zocht Albert een uitweg uit een 'Duits-Frans-Waals' mijnenveld. Hij was beducht voor de houding van Frankrijk. Zijn 'politieke en feitelijke neutraliteit' en zijn weigering om Belgische troepen in te zetten voor moorddadige en zinloze offensieven, had reeds tot wantrouwen geleid. Hij vreesde dat verregaande Vlaamse toegevingen aan het bezette gebied en naar het front als pro-Duits zouden worden geïnterpreteerd vanwege de perceptie van de Vlaamse beweging als een Germaanse beweging. In die zin wilde hij evenmin pro-Franse strekkingen in de Waalse beweging aanwakkeren, terwijl ook de weerstand in het Belgische leger van een 'sterk franskiljonse officieren-

korps' en hun eventueel negatieve reactie tegen de monarchie hem bekommerde. De meest Vlaamsgezinde minister Aloïs Van de Vyvere sprak zich overigens ook in die zin uit: "*Le corps d'officiers est 'wallonisant'.*" Daarnaast waren er de machtsverhoudingen in het oorlogskabinet. In feite komt men daarover niet zo veel te weten. De auteur citeert alleen een passus uit een brief van Albert in 1930, a posteriori dus, waarin deze met spijt vaststelt dat ze (de voorstanders van toegevingen tot wie hij blijkbaar zichzelf rekent) tijdens de ministerraden van 1 februari en 20 maart 1918 "*met drie of vier stonden tegen tien*". Wel wordt duidelijk dat de groep rond de liberale minister Paul Hymans (verder niet gepreciseerd) tegen toegevingen was gekant en geen aankondiging van een taalprogramma wilde tot na de oorlog. Op 20 maart 1918 drongen de ministers Hymans, Vandervelde en Renkin – een liberaal, een socialist en een katholiek – aan op uiterste repressie (executies) tegen de Frontbeweging. In het andere kamp situeert Van Goethem de 'Vlaamsgezinde katholieke ministers' Helleputte, Pouillet en Van de Vyvere. Volgens hem stonden ze echter veraf van de radicale standpunten van Van Cauwelaert en waren ze ook intern verdeeld, wat hun positie aanzienlijk verzwakte. Zelfs Van de Vyvere hield blijkbaar een ander discours ten aanzien van de koning dan ten aanzien van Van Cauwelaert. Verder was er de dubieuze rol van regeringsleider De Broqueville. Overigens werd het vervolgingsbeleid tegen de Vlaamse soldaten door zowat de hele regering gesteund, al was het maar omdat de discipline in het oorlogsleger moest gehandhaafd blijven. Maar anders dan in het Britse en Franse leger duldde de koning geen executies en vanaf 1916 streefde hij naar een tegemoetkomende, zij het vooral vage, verklaring naar de Vlamingen, later nog meer als tegengewicht voor de repressie. Maar die kwam er dus niet. Van Goethem verwijt dat aan Van Cauwelaert omdat deze in oktober 1916 minister Prosper Pouillet had beïnvloed zodat deze de oorspronkelijk dubbelzinnige term '*transformation de l'université de Gand*' in de Nederlandse vertaling liet omzetten in 'de vervlaamsing', waarna alles blokkeerde. Maar wat had Van Cauwelaert, die er zelf niet uit wijs geraakte, anders moeten doen dan aandringen op klaarheid, met het oog op zijn achterban? Het resultaat was een omgekeerd effect op de Vlaamse publieke opinie die nu wist dat de regering er niet aan dacht Gent geheel te vernederlandsen. Ook later volgde geen verklaring meer, zelfs niet toen de regering voorjaar 1918 in paniek verkeerde. De Frontbeweging kreeg steeds meer aanhang, president Wilson had zijn vredesplan geformuleerd uitgaande van het zelfbeschikkingsrecht van de volken en gevreesd werd dat Duitsland tijdens vredesonderhandelingen de 'Vlaamse regering' van een pas uitgeroepen zelfstandig Vlaanderen mee aan tafel zou brengen. Op 25 januari 1918 liet Albert zich schamper uit over het gebrek aan inzicht en daadkracht van zijn ministers, want zelf zou hij de Frontbeweging niet hebben onderschat.

Met het oog op de ministerraad van 1 februari 1918 zette Albert in een uitgebreide nota, verder uitgewerkt door zijn secretaris Jules Ingenbleek, zijn

taalvisie uiteen. Over het onderwijs verdedigde hij, zoals reeds in 1910, de tweetaligheid van Vlaanderen als garantie voor de eenheid van België: het Nederlands moest er zich voluit kunnen ontplooiën van lager tot hoger onderwijs, maar het Franstalig onderwijs moest zijn rechten behouden. Dat laatste impliceerde volgens Luc Schepens¹³ de vrijheid van taalkeuze. Inzake het leger poneerde de koning dat bijna alle intellectuelen, ook in Wallonië, nu Vlaamse en Waalse regimenten voorstonden. Een dergelijke reorganisatie van het leger in oorlogstijd was echter onmogelijk. Bovendien wilde hij eerst verder experimenteren met '*le système bilingue*', maar dan correct toegepast. Ondanks die voorbereiding hield de koning tijdens de ministerraad slechts een terughoudende toespraak, waarin hij niet meer zei wat hijzelf in positieve zin nodig of mogelijk achtte, maar nog enkel de minima aangaf. Waarom is niet geweten.

Hoewel Van Goethem belangrijke correcties aanbrengt, is zijn argumentering met betrekking tot de houding van de koning niet altijd even overtuigend. Terecht besteedt Lode Wils in zijn bespreking daaraan een uitgebreide kritische voetnoot. Men kan zich inderdaad afvragen of de opperbevelhebber, die op zijn strepen stond en zelfs de ministeriële verantwoordelijkheid negeerde, niet meer had kunnen doen, zelfs zonder fundamenteel in de organisatie van het oorlogsleger in te grijpen. Vooreerst moet men vaststellen dat de Vlaamse frontsoldaten niet veel hadden aan de machtsberekeningen die boven hun hoofd werden gemaakt. Ze zagen dat de taalvernedering voortduurde en vooral de repressie werd opgedreven. Na vier jaar oorlog hadden ze zeer weinig verkregen.¹⁴ Van de oorlogssituatie werd zelfs misbruik gemaakt om de voorschriften voorzien door de taalwet van 1913 nog minder toe te passen, wat de voorspelling van de vooroorlogse Vlaamse beweging alleen maar bevestigde. Herhaaldelijk moest aan die voorschriften worden herinnerd. Dat was nog het geval in september 1917 en tijdens de ministerraad van 20 maart 1918. Kleine concrete maatregelen werden maar laat doorgevoerd. Eerst het KB van 12 februari 1917 liet weten dat de staf van elke divisie, elk korps enzovoort, een vertaler kreeg die duidelijk werk van tweetalige aankondigingen moest maken. Het duurde tot 22 augustus 1917 eer het kernkabinet aan de minister van Oorlog, generaal Armand De Ceuninck, opdracht gaf ervoor te zorgen dat er in elke compagnie ten minste één officier, en in elk peloton minstens één onderofficier en één korporaal zouden zijn die Nederlands kenden. Wel waren er herhaaldelijk aanbevelingen aan de officieren, maar veel effect leek dat niet te sorteren, hoewel de koning soms het goede voorbeeld gaf. Daarnaast was er de sociale minachting en het gebrek aan evenwicht in de bevorderingsmogelijkheden. Het is dus zeer begrijpelijk dat om structurele in-

13. L. Schepens, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Tielt, 1982, p. 160, noot 10.

14. R. Boijen, *De taalwetgeving in het Belgische leger 1830-1940*, Brussel, 1992, p. 113.

grepen werd gevraagd, alleszins de oprichting van Vlaamse compagnies. Dat was verworpen in 1913, maar kwam opnieuw op de agenda. Volgens Van Goethem ging het om een taalindeling op het op één na laagste organisatorische niveau. Een compagnie telde ongeveer 75 man zodat met 70% Vlaamse soldaten aan het front de herindeling op dat niveau niet zo heel moeilijk zou zijn en het via een KB binnen de bestaande wetgeving mogelijk was, zeker bij wijze van experiment met enkele compagnies. De auteur vermoedt dat de koning zelf aan die maatregel dacht, maar de ministerraad besliste er anders over. Toch strookte dit niet met Alberts basisvisie, zoals nog bleek in 1923: een taalsplitsing in het leger zou de splitsing van het land inluiden. Tijdens de ministerraad van 1 februari 1918 had hij premier De Broqueville alleszins niet bij een dergelijk voorstel tot proefneming gesteund. Het geeft soms de indruk dat Van Goethem, in zijn weerlegging, af en toe geneigd is te kiezen voor de voor de koning meest gunstige hypothese.

Hoe kan men de houding van de koning best analyseren? Albert I gaf daartoe zelf een aanzet toen hij in de reeds vermelde ontwerp tekst van begin 1918 een inschatting van de Frontbeweging maakte en tot welke strategische bedenkingen hem dat inspireerde. Hij zag in dat het wel degelijk om een beweging ging, veroorzaakt door het slachtoffergevoel van de Vlaamse soldaten. De massa van hen was nog rustig, maar revoluties werden steeds voorbereid door een minderheid van agitators. Heel weldra kon de regering wel eens door omstandigheden worden gedwongen veel verder te gaan dan wanneer zij vooruitziend *'les soupapes en temps opportun'* had geopend. Vandaar de nood aan een proclamatie.

Intentioneel doet het denken aan de toegevingen aan het socialisme in Loppem in 1918: de inschatting van haar kracht in een chaotische naoorlogse context en de onmiddellijke aanvaarding van haar minimumprogramma op politiek gebied (MAES, zelfs met opzij schuiven van de grondwet) en op sociaal gebied om een gevaarlijke confrontatie te ontmijnen. De reden waarom historici hem later als een 'verlicht behoudsgezinde' zouden karakteriseren: wie de essentie wil redden, moet bereid zijn tijdig grondige veranderingen door te voeren, beter de gebeurtenissen te domineren dan ze te moeten ondergaan.

Daarbij was de koning steeds op zoek naar machtsevenwichten. Emmanuel Gerard, wiens recente synthese over het interbellum in de literatuurlijst ontbreekt, geeft daarvan mooie voorbeelden. Zo wilde Albert vanaf zijn troonsbestijging in 1909 vanwege 'staatsraison' de monarchie niet doen vereenzelvigen met het sinds 1884 voortdurende 'klerikale bewind' of zijn lot vereenzelvigen met dat van de rechterzijde. Al lang voor de wapenstilstand wilde hij een regering van nationale unie. Hij was al snel overtuigd van de noodzaak van een snelle invoering van het MAES. Dat zou de katholieke hegemonie breken en de integratie van het socialisme bespoedigen. Hij plaatste de rechterzijde voor voldongen feiten en dreigde desnoods om het MAES bij decreet in te voeren. Eenmaal de socialistische

integratie door de drieledige regeringen van Loppem gerealiseerd (1919-1921), zij het dat in de afwikkeling nog belangrijke toegevingen aan de katholieke partij werden gedaan, luidde de tandem Albert I – Emile Francqui (directeur van de Société Générale en de belangenbehartiger van de haute finance) 'de periode van restauratie' in. Zij zouden tot 1934 de nationale politiek beheersen. Zij oefenden grote invloed uit op welke coalitie werd gesloten, wie premier werd en op basis van welk regeerprogramma. Hun politieke voorkeur ging uit naar liberaal-katholieke regeringen, steunend op liberalen en conservatieve katholieke burgerij, het '*loc bourgeois*'. Zij waren gekant tegen katholiek-socialistische regeringen, waarbij zowel het socialisme als het minimumprogramma van het flamingantisme als staatsontbindend werden beschouwd. Terecht stelt Gerard dat de tussenorlogse politiek niet werd bepaald door de traditionele tegenstelling tussen katholieken en niet-katholieken, maar door de tegenstelling conservatieven versus democraten. Dat vereiste een zekere eenheid van de katholieke partij en desnoods een politiek van het minste kwaad met gefaseerde toegevingen aan het katholieke flamingantisme en aan het ACW, afhankelijk van hun sterkte en eensgezindheid. De aanvankelijke niet-inwilliging van de Vlaamse eisen was het resultaat van een coalitie tussen de conservatieve katholieken, de liberalen en het paleis.¹⁵ Dat corrigeert niet alleen het denkkader van Wils, maar het laat ook uitschijnen dat Van Goethem de persoonlijke macht, mogelijkheid tot handelen en verantwoordelijkheid van de koning onderschat.

Men kan de visie van Van Goethem bijtreden als hij de houding van de koning als pragmatisch omschrijft en vooral getuigend van een *Realpolitik*, zich aanpassend aan de omstandigheden. Dat sluit aan bij de redenering die Gita Deneckere in een vroegere polemiek met Lode Wils heeft ontwikkeld. Haar hoofdstelling luidde dat het onder controle houden van de communautaire polarisering een grotere rol speelde in de houding van de koning dan anti-Vlaamse partijdigheid.¹⁶ De koning was niet anti-Vlaams op zich, maar voor hem was niet de rechtvaardigheid van de taaleisen richtinggevend dan wel de betekenis ervan voor de stabiliteit van het unitaire België, wat gelijkstond met de veiligstelling van de belangen van de monarchie. Als medeactor zou hij zijn benadering eerst bijstellen op het moment dat externe omstandigheden hem daartoe noopten. In die *Realpolitik* ten aanzien van de Vlaamse eisen kan men mijns inziens drie fasen onderscheiden: negeren als het niet urgent lijkt, toegevingen die corresponderen met de eigen taalvisie, zich schikkend als een wijziging in de context en in de machtsverhoudingen dit vereist.

15. E. Gerard, *De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd 1918-1939*, in: *Nieuwe Geschiedenis van België, deel 2, 1905-1950*, Tielt, 2006.

16. G. Deneckere, Turbulentie rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de Eerste Wereldoorlog. Analyse van een besluitvormingsproces, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, deel XLVIII, 1994, p. 205.

Tijdens de eerste fase kreeg de Vlaamse kwestie lage prioriteit: de druk was weg, een francofoon Belgisch patriottisme en revanchisme zegevierden (opkomen voor Vlaamse eisen werd als onvaderlands en staatsgevaarlijk gebrandmerkt), het franskiljonisme was beter georganiseerd tot in de straatbetogingen toe¹⁷, de verzwakte buitenparlementaire Vlaamse beweging moest even bekomen van het gecollaboreerde activisme. Wel werd reeds in december 1918 het Vlaamse minimum-programma geformuleerd (door de francofonie als neo-activisme veroordeeld) en werd op 16 november 1919 onder leiding van Van Cauwelaert de Katholieke Vlaamse Kamergroep opgericht. Die bestond uit 40 Kamerleden (38 van de 45 uit Vlaanderen, 2 van de 7 uit Brussel) en diende onmiddellijk twee wetsvoorstellen in, overeenkomstig met, behalve het leger, de twee grootste vooroorlogse pijnpunten: bestuurszaken en de vernederlandsing van de Gentse universiteit.

Tijdens de tweede fase leidde dat tot respectievelijk de taalwetten van 1921 en 1923. Men had de stemmen van de groep-Van Cauwelaert nodig voor andere politieke thema's, zodat men in het kader van een '*package dealing*' gedeeltelijk op hun eisen was ingegaan: in ruil voor de grondwetsherziening van 1921 en in ruil voor een verlengde diensttijd in 1923, met ook uitzicht op Vlaamse compagnies. Het ging zoals vermeld om fundamentele verbeteringen, die moesten worden afgedwongen van een anti-Vlaamse as in de regering, bestaande uit liberalen en conservatieve katholieken. Maar zoals in 1913 en in 1914 was de Katholieke Vlaamse Kamergroep op cruciale momenten tweemaal verdeeld geraakt. Dat had enerzijds te maken met de gelaagdheid binnen de groep zelf, de uiteenlopende strategieën qua coalitievorming en anderzijds de wijze waarop daar werd op ingespeeld.

Sleutelfiguur was minister Aloys Van de Vyvere, vooraanstaand lid van de Kamergroep en haar vertegenwoordiger in de regering, tegelijkertijd de vertrouwensman van koning Albert en van kardinaal Mercier. Voor hem had de katholieke eenheid voorrang en moest voor alles een mogelijke splitsing van de katholieke partij worden vermeden. Daaraan was zijn Vlaamsgezindheid ondergeschikt.¹⁸ Binnen die grenzen deed hij het mogelijke en verdedigde hij het minimum-programma. Hij was één van de drie interpellanten in de Kamer op 14 mei 1919 (de drie Van's). Hij gooide zijn ministerportefeuille in de weegschaal om Van Cauwelaert in november 1921 tot burgemeester van Antwerpen te doen benoemen. Deze fungeerde als boegbeeld van een coalitie van zijn groep (in conflict met de conservatieve groep-Segers) met de socialisten van Camille Huysmans. Een benoeming die was blijven aanslepen vanwege hevig verzet in de regering van de liberale ministers die met ontslag dreigden (tot dan had Antwerpen gedurende lange tijd

17. G. Deneckere, *Turbulentie rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de Eerste Wereldoorlog [...]*, pp. 211-230.

18. V. Janssens, *Vyvere, burggraaf Aloïs van de*, in: *NEVB [...]*, p. 3634.

een liberale burgemeester gehad) en die daarvoor op begrip van de koning konden rekenen. Albert zag daarin immers de prefiguratie van een te mijden coalitievorm tussen flaminganten en socialisten. Op dat punt was Van de Vyvere, behorend tot de conservatieve katholieke vleugel en wantrouwig tegenover het ACW, het met hem eens. Wat dan weer tot spanningen leidde met Van Cauwelaert, die op regeringsniveau terecht zeer weinig van de liberalen verwachtte, die zijn hoop op de socialisten stelde en die zich zelfs op een scheuring binnen de Katholieke Unie voorbereidde. Het ging dus om twee verschillende projecten. Het zou de koning en Van de Vyvere, zij het tegen hun zin, niet beletten de kortstondige democratische regering Pouillet-Vandervelde (1925-1926) op de been te brengen, nadat de BWP 40% bij de verkiezingen had gehaald. Van Cauwelaert daarentegen had die coalitie nagestreefd. De facto scheurde de Katholieke Unie uiteen in twee groepen. Overigens werd Van de Vyvere voortdurend belaagd door een groot aantal Franstalige katholieken, steunend op een sterke pers, die het integrale en onaanraakbare behoud van de Franstalige Gentse universiteit eisten, ter versterking van het Gentse establishment, en die hem van de Katholieke Vlaamse Kamergroep probeerden te isoleren. Bij één van die Franstalige betogingen in januari 1923, en de mogelijkheid van een tegenbetoging, noteerde hij: *"je n'aurais aucun chagrin de voir un peu rosser tous ces cocos, qui nous traitent de flaminboches depuis 4 ans"*.¹⁹

Intussen was Van de Vyvere wel het aanspreekpunt van het Belgische establishment geweest bij wie men als pragmaticus kon toetsen hoever de Katholieke Vlaamse Kamergroep zou gaan, waarbij hij ook op de steun van oud-gedienden als Helleputte en Poulet kon rekenen. De spanningen die daardoor ontstonden, zouden leiden tot het tijdelijke ontslag van Van Cauwelaert als voorzitter in juli 1923. Bijgevolg kwamen de taalwetten van 1921 en 1923 nog in grote mate overeen met de taalideologische visie van de koning: tweetaligheid van Vlaanderen, tweetaligheid van nationale ambten. Tot grote irritatie bij flaminganten en bij wallinganten. Tegelijkertijd lobbyde de koning, in samenspel met kardinaal Mercier, bij de nuntius en bij de paus, bij de bisschoppen om de vooral lagere Vlaamsgezinde parochiegeestelijkheid in het gareel te krijgen. Ten aanzien van de bestraffing van de activistische collaboratie nam hij dan weer een pragmatische tussenpositie in: geen amnestie, maar een milde individuele behandeling. Intussen werd zijn imago van Koning-Soldaat als redder van het vaderland steeds meer gebruikt tegen de eisen van de Vlaamse beweging.²⁰ Of de koning reeds in 1923 de onafwendbare vernederlandsing van de Gentse universiteit op termijn inzag, zou Van Goethem met steviger argumenten moeten onderbouwen. Wel kwam de

19. V. Janssens, *Burggraaf Aloys Van de Vyvere in de geschiedenis van zijn tijd (1871-1961)*, Tielt, 1982, pp. 154-170.

20. L. Van Ypersele, *L'image de la monarchie sous le règne du roi Albert [...]*, p. 168.

Franse diplomatie in Brussel blijktbaar tot dezelfde conclusie. In 1920 had die overigens genoteerd dat regeringsleider Léon Delacroix een alternatieve Vlaamse universiteit in Antwerpen als potentieel een groot gevaar had afgewezen, aangezien zij “[y] *créerait rapidement un foyer de germanisme*”. De Vlaamse universiteit hoorde in Gent thuis, “*où elle serait placée sous la tutelle de l’université française, qui lui servirait de support et de guide*”.²¹ Dat reflecteerde de achterliggende politieke agenda en weerspiegelde allicht de toenmalige mening van de koning. Hoe dan ook, de weerstand op de verschillende niveaus was nog te groot om een beter resultaat op taalgebied te bekomen.

De symbolische verkiezing van oud-activist August Borms in 1928 en de electorale doorbraak van het Vlaams-nationalisme in 1929 zouden de derde fase inleiden. Het grote externe gevaar zou de pogingen tot herstel van de katholieke eenheid versnellen, wat tot toegevingen leidde én ten aanzien van het ACW (versus de BWP) én ten aanzien van het flamingantisme (versus het Vlaams-nationalisme), ook al om een herhaling van de regering Pouillet-Vandervelde te voorkomen, wat de Katholieke Unie niet zou hebben overleefd. Voor het eerst in de Belgische geschiedenis maakte de katholieke premier van de Vlaamse kwestie een regeringskwestie. In juni 1931 telde de nieuwe katholiek-liberale regering vier flaminganten – dat was nog nooit gebeurd – onder wie drie christendemocraten.²² Zo te zien hebben Van Goethem en Deneckere gelijk als zij de houding van de koning dan coöperatief en zelfs actief meewerkend noemen. Het opende de weg naar de wetgeving van de jaren dertig en het territorialiteitsprincipe, zij het dat de koning nog zijn veto stelde bij een aanvankelijk te klein percentage van tweetaligen aan de top van ‘s lands bestuur. Tegelijkertijd toonde Deneckere aan dat ook de liberale partij verschillende gelaagdheden telde. Behalve de paar Vlaamsgezinde volksvertegenwoordigers zonder veel impact, moest in fine nog de virulente opstand worden overwonnen van een radicale Franstalige factie (één derde van de mandatarissen) tegen hun liberale ministers, zodat volgens de Brusselse leider Paul Hymans zelfs even het risico van een scheuring in de partij dreigde.²³

Afsluitend kan men zeggen dat de koning tot het conservatief establishment behoorde, maar flexibel genoeg was om zich aan de wisselende machtsverhoudingen aan te passen. Hij had een absolute voorkeur voor een liberaal-katholieke coalitie en daarvoor bleef de eenheid van de Katholieke Unie noodzakelijk. In dat opzicht wees Gerard op de merkwaardige asymmetrie in de naoorlogse structuur

21. M. De Waele, De strijd om de citadel. Frankrijk en de vernederlandsing van de Gentse universiteit, 1918-1930, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 1-2, 2002, pp. 169-170 en 180.

22. L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert 1923-1932*, Antwerpen-Amsterdam, 2005, p. 159.

23. G. Deneckere, Turbulentie rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de Eerste Wereldoorlog [...], p. 221.

van de macht. Het parlement kende een ingrijpende democratisering, met een verdubbeling van het aantal socialisten en de politieke doorbraak van flaminganten en christendemocraten. Maar de regering bleef gedomineerd door het traditionele establishment waarin de monarchie, de Société Générale, de conservatieve katholieken en de liberalen de toon aangaven. Op die manier slaagden de traditionele elites erin het naoorlogse proces van de democratisering te kanaliseren. Gedurende de eerste jaren moesten ook de Vlaamse eisen daarvoor wijken.²⁴ Het geeft ook zeer goed de fases weer die de emanciperende katholieke groepen moesten doorlopen: eerst als 'stand' of als pressiegroep worden erkend, dan verkiesbare plaatsen op de katholieke lijsten krijgen en parlementsleden, ten slotte doordringen tot de regering waar de echte macht lag en liefst in invloedrijke ministeries. Dat gevecht zou het hele interbellum duren en de invloed van de koning was daarin mee toonaangevend en dus ook zijn verantwoordelijkheid. In dat opzicht kan men Wils geen ongelijk geven.

De onvoldoende integratiefase van de Vlaamse beweging in de eerste helft van de jaren twintig kwam in die kringen hard aan, waardoor het anti-Belgische Vlaams-nationalisme vanaf 1925 snel veld won. Die radicalisering verontrustte ook de koning, zodat hij bijstuurde en mee de fundamentele wetgeving van het begin van de jaren dertig mogelijk maakte. Voor de indamming van het Vlaams-nationalisme was het echter te laat. Bekeken vanuit het standpunt van de monarchie leidt dat tot een wat bizarre beschouwing. De koning had gelijk in zijn overtuiging dat met de invoering van het territorialiteitsprincipe de doos van Pandora zou opengaan, maar hij lijkt minder vooruitziend te zijn geweest bij de inschatting van de Vlaamse beweging dan inzake de arbeidersbeweging. Het is echter te verregaand om hem dan ineens aansprakelijk te maken voor de evolutie van het Vlaams-nationalisme in fascistische richting, want dat had diepere en complexere oorzaken. Wel is het zo dat de resterende pijnpunten, en die bleven snijden, door de gemaakte vooruitgang nog meer in het oog sprongen. De pariteit van de Nederlandstaligen in de eliteposities in 's lands bestuur en in de andere sectoren zou maar eerst tussen 1970 en 1980 worden bereikt, met uitzondering dan nog van de haute finance.

Ten slotte had de auteur aan nog twee belangrijke machtsmomenten aandacht kunnen besteden. Bij het einde van de koningskwestie, tijdens de beruchte nacht van Laken van 31 juli op 1 augustus 1950, probeerde Leopold III zijn troon nog te redden door zich te beroepen op de grote hem gunstige meerderheid in Vlaanderen. Hij wees op het gevaar van een daar sterke reactie bij een troonsafstand. Waarop Gaston Eyskens antwoordde dat het ongenoegen en de ontgoocheling in Vlaanderen heel groot zouden zijn, maar dat er geen oproer (revolutie) zou

24. E. Gerard, *De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd 1918-1939* [...], pp. 940 en 961.

uitbreken zoals op dat ogenblik in Wallonië en Brussel wel het geval was.²⁵ Zo'n tien jaar later kwam koning Boudewijn vanuit staatsraison tot de conclusie dat na de koningskwesitie en vooral na de wekenlange winterstaking ('de staking van de eeuw') tegen de eenheidswet van de katholiek-liberale regering in 1960-1961 de stabiliteit van het koninkrijk beter verzekerd was met de Waalse socialisten binnen dan buiten de regering. Vandaar zijn voorkeur voor een regeringscoalitie van CVP met BSP, tevens de sterkste partij uit elk landsgedeelte.²⁶ Dat gebeurde vanuit een veel zwakkere machtspositie dan zijn voorgangers, maar het zal wel een steuntje geweest zijn aan het dan beginnende decennium van travaillistische kabinetten, mutatis mutandis de voortzetting van de door Albert I in feite niet gewenste democratische regering uit 1925-1926.

Tweemaal had de monarchie zich node aan een veranderende politieke en communautaire realiteit moeten aanpassen: eerst Albert I inzake het territorialiteitsprincipe voor Vlaanderen, een halve eeuw later Boudewijn I inzake de evolutie naar een unionistisch federalisme.

Harry Van Velthoven (° 1944) is doctor in de geschiedenis en emeritus hoogleraar aan de Hogeschool Gent, departement Handelswetenschappen en Bestuurskunde. Hij publiceerde over Vlaamse en Waalse beweging, Brusselse taalproblematiek, natievorming. Hij is sinds 2004 redactielid van *Wetenschappelijke tijdingen*.

25. J. Smits (red.), *Gaston Eyskens: de Memoires*, Tielt, 1993, pp. 340-342.

26. E. Gerard, *Koning Boudewijn, de regering en de binnenlandse politiek*, in: C. Koninckx e.a. (red.), *Boudewijn, een koning en zijn tijd*, Tielt, 1998, p. 123.